

भारताच्या परराष्ट्र धोरणाची आवश्यकता आणि निर्मिती

मनोहर रामचंद्र चौधरी

आनंद निकेतन कॉलेज, आनंदवन, वरोरा

प्रस्तावना:—

जागतिक अर्थव्यवस्थेत आजच्या आधुनिक काळात सर्व देश एकमेकांशी संबंध ठेवण्याचा प्रयत्न करीत असतात. कारण प्रत्येक देश हा स्वयमपूर्ण नसल्यामुळे प्रत्येक देशाला एकमेकांच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी अन्य देशाशी व्यवहार करावे लागते. प्रत्येक देशाला परस्पराशी आर्थिक सामाजिक राजकीय सांस्कृतिक लष्करी इ. प्रकारचे संबंध ठेवावे लागतात. कारण परराष्ट्र धोरणामुळे एक निश्चित दिशा प्राप्त होऊन त्या देशांना आपली उद्देश साध्ये करता येतात.

भारताच्या परराष्ट्र धोरण निर्मिती प्रक्रियेत विविध घटकांचा प्रभाव पडत असतो. तसेच भारतीय धोरणाचे उद्देश व तत्व हे परराष्ट्र धोरणाच्या अनेक निर्धारक घटकांच्या प्रभावाने ही प्रभावीत होत असतात. या प्रभावीत घटकामध्ये अंतर्गत व बाह्ये घटकांचा समावेश होतो. अशा या विविध घटकांच्या प्रभावातूनच परराष्ट्र धोरण तयार होत असतो.

परराष्ट्र धोरणाची निर्मिती ही सर्वोच्च शासनकर्त्यामार्फत होत असते. पण लोकशाहीव्यवस्थेत आधुनिक काळात परराष्ट्र धोरणाची निर्मिती ही राज्याच्या शासनकर्त्या मार्फत होत असते. परंतु त्यावरवास्तविकपणे मंत्रीमंडळावर प्रभाव पडत असतो. तसेच या परराष्ट्र धोरणासंबंधी कायद्याना कायेदे मंडळाची संमती घ्यावी लागते. कोणत्याही देशाचे परराष्ट्रीय संबंधामध्ये व राष्ट्रांमधील संवादात एकसूत्रता आणण्यासाठी परराष्ट्र धोरणाची आवश्यकता असते.

भारताच्या परराष्ट्र धोरणाची पार्श्वभूमी :

भारताच्या परराष्ट्र धोरणावर देशाच्या प्राचीन इतिहासातील शांततेचा प्रभाव आहे. संपूर्ण जग हे कुटुंब आहे अशी शिकवण भारताच्या परराष्ट्र धोरणातून व्यक्त होते. भारताच्या स्वातंत्र्यलढ्यातून पुढे आलेल्या आंतरराष्ट्रीय शांतता व सामंजस्य यांचाही प्रभाव भारताच्या परराष्ट्र धोरणावर आहे. 15 ऑग” ट 1974 रोजी भारताला स्वातंत्र्य मिळाले. एक स्वतंत्र राष्ट्र म्हणून भारताला स्वतःचे परराष्ट्र धोरण ठरविणे आवश्यक होते. भारताच्या परराष्ट्र धोरणाची रूपरेषा ही स्वातंत्र्यपूर्व काळातच ठरविण्यात आली होती. व त्यात पुढील मुद्याचा समावेश होता.

1. वसाहतवादाला विरोध करणे.
2. शांतताप्रिय देशांशी सहकार्य करणे.
3. वंश किंवा वर्णावर आधारित भेदभावास विरोध करणे.
4. जागतिक शांततेसाठी प्रयत्न करणे.

भारताच्या परराष्ट्र धोरणाचा उगम आणि विकास:—

भारताइतकाच प्राचीन इतिहास हा भारताच्या परराष्ट्र संबंधाना आहे. भारताचे ऊर्वरित तगाशी प्राचीन व मध्ययुगीन कालखंडात अत्यंत चांगले संबंध होते. परंतु

ब्रिटीश सत्तेवर आल्यानंतर मात्र भारताच्या संबंधात आमुलाग्र बदल घडून आले. बिटीशांचे परराष्ट्र धोरण हे वसाहतवाद हेतूने प्रेरित असल्यामुळे देशातील रा” द्रवादी नेत्यांनी या धोरणावर टीका केली. भारताचे पहिले पंतप्रधान पं. जवाहरलाल नेहरू हे या परराष्ट्र धोरणाचे मुख्य शिल्पकार होते. तेव्हापासून तर आजपर्यंत भारताने परराष्ट्र धोरण हे थोड्या बहुत बदलांसह कायम ठेवले आहे.

परराष्ट्र धोरणाचा अर्थ:—

1. एका राष्ट्राद्वारे दुसऱ्या राष्ट्राबाबत स्वीकारलेले धोरण म्हणजे परराष्ट्र धोरण होय.
2. प्रत्येक देश आपणास इष्ट असलेले वर्तन इतर राज्यांनी करावे यासाठी आपल्या मर्यादित प्रभावांचा विविध स्वरूपात वापर करून त्या त्या देशातील राज्यकर्त्यांचे मन वळविले यालाच परराष्ट्र धोरण असे म्हणतात.
3. एका राष्ट्राने दुसऱ्या राष्ट्राशी अवलंबलेले धोरण म्हणजेच परराष्ट्र धोरण होय.
4. बाह्ये जगातील इतर राष्ट्रे तसेच आंतरराष्ट्रीय प्रादेशिक संघटना यांच्याशी संबंध ठेवताना केलेल्या कृतीला परराष्ट्र धोरण असे म्हणतात.
5. राष्ट्रहिताच्या जोपासनेसाठी व संवर्धनासाठी अन्य राष्ट्राशी करावच्या व्यवहारांविषयीचे धोरण म्हणजे परराष्ट्र धोरण होय.
6. परराष्ट्र धोरण म्हणजे राजसत्तेने आपल्या क्षेत्राबाहेरील परिस्थितीला प्रभावीत करण्यासाठी विचारपूर्वक आखलेली कृती योजना होय. प्रो. चार्लस बर्टन मार्शल
7. इतर देशाच्या वर्तणूकीमध्ये बदल घडवून आणण्यासाठी आणि आपले व्यवहार आंतररा” द्रीय वातावरणास सुसंगत बनवण्यासाठी देशांनी ठरविलेले धोरण म्हणजे परराष्ट्र धोरण होय. जार्ज मॉडेल्सकी.

भारतीय परराष्ट्र धोरणाचे उद्देश:—

भारताच्या पररा” द्र धोरणाचे उद्देश हे पुढील प्रमाणे आहे.

1) अलिप्ततेचे धोरण:—

भारतीय परकीय धोरणाचा मुख्य आधार म्हणजे अलिप्ततेच्या धोरणाचे अनेक अर्थ स्पष्ट होतात. अलिप्तता म्हणजे पथकवाद याचा अर्थ आंतरराष्ट्रीय राजकारणापासून बेगळे राहण्याशी संबंधीत आहे. दुसरा अर्थ म्हणजे तटस्थता होय.

2) पंचशील तत्व:—

भारताचे पहिले पंतप्रधान जवाहरलाल नेहरू यांनी चीनचे पंतप्रधान चाउ .एन. लाशी बरोबर पंचाशीलाची घोषणा केली भारताच्या परकीय पंचशील हे महत्वाचे तत्व म्हणून नेहरूंनी घोषित केली यामध्ये 1) प्रादेशीक अखंडता 2)

अनाक्रमण 3) हस्तक्षेप न करणे 4) समानता 5) शांततामय सहजीवन या पाच तत्वांचा परराष्ट्रीय धोरणात समावेश करण्यात आला.

3) रंगभेद व जातीभेदाला विरोध:-

भारताने रंगभेद व जातीभेदाला सुरवातीपासूनच कडाडून विरोध केला आहे. नोव्हेंबर 1946 मध्ये भारताने संयुक्त राष्ट्रांच्या पहिल्या अधिवेशनाच्या महासभेत दक्षिण आफ्रिकेच्या जातीय भेदभावाच्या धोरणाची निंदा केली.

4) राष्ट्राचे संरक्षण:-

भारतीय धोरणामध्ये राष्ट्राचे संरक्षण महत्वाचे असते. नैसर्गिक संपत्ती, प्रत्येक देशाची भूमी यांचे संरक्षण करण्याची जबाबदारी परराष्ट्र धोरणात पार पाडावी लागते आणि त्यासाठी तो देश सतत प्रयत्नशील असतात. जे राज्य केवळ आपल्या भूमीचे संरक्षण करण्याचे धोरण ठरविते त्या धोरणास यशस्वितीचे धोरण म्हणतात.

5) राष्ट्रीय शक्तीत वाढ:-

प्रत्येक राष्ट्राला आपली शक्ती वाढवण्यासाठी प्रयत्न करावे लागतात. परराष्ट्र धोरणाची अंमलबजावणी व्यवस्थित होण्यासाठी शक्तीची आवश्यकता असते. शक्तीता संचय नसल्यास धोरण अयशस्वी होऊ शकते. व त्याचा राष्ट्रावर विपरीत परिणाम होण्याची 'व्यक्ता असते. भारत आपली राष्ट्रीय शक्ती वाढवण्यासाठी परराष्ट्र धोरणाच्या माध्यमातून प्रयत्न करीत असते.

6) आर्थिक विकास:-

राज्याचा आर्थिक विकास घडवून आणणे हे प्रत्येक देशाचे प्रमुख ध्येय असते. देशाचा आर्थिक विकास घडवून आणण्यासाठी प्रत्येक राष्ट्रे हे एकमेकामध्ये संधी करून आपले उद्देश साध्य करण्याचा प्रयत्न करतात तसेच जागतिक शांतता व सहकार्याचे आव्हान करतात.

7) जागतिक शांतता व सुरक्षितता:-

भारताच्या परराष्ट्रीय धोरणात भारताने जागतिक शांततेचा पुरस्कार केल्यामुळे भारत सतत जागतिक शांततेसाठी प्रयत्नशील राहिला आहे. आपली जागतिक प्रति" ठा वाढवण्याच्या उद्देशाने देशाने विनाशकारी शस्त्रे तयार केल्याने सुरक्षितता टिकून राहते.

भारताच्या परराष्ट्र धोरणाची वैशिष्ट्ये:-

भारताच्या परराष्ट्र धोरणाची वैशिष्ट्ये हे खालील प्रमाणे आहे.

1. देशातील सामान्य मानसाला अन्न, वस्त्र, निवारा मिळणे हे परराष्ट्र धोरणाचे मुख्य वैशिष्ट्य आहे.
2. वंशभेद व साम्राज्यवादाला विरोध करणे हे भारताच्या परराष्ट्र धोरणाचे वैशिष्ट्य आहे.
3. भारताचे परराष्ट्र धोरण हे मूल्यापेक्षा हितसंबंधाना जास्त महत्त्व देते.
4. भारताने परराष्ट्र धोरणामध्ये अलिप्तवादी धोरणाचा स्वीकार केला आहे.
5. भारताच्या परराष्ट्र धोरणामध्ये राष्ट्रीय सुरक्षेप्रमाणे मानवी सुरक्षेला अधिक महत्त्व दिले आहे.
6. भारताचे परराष्ट्र धोरण हे आदर्शवादी असून नैतिक मूल्यांना अधिक स्थान आहे.

7. भारताच्या परराष्ट्र धोरणात पंचशील वत्व याला महत्त्वपूर्ण स्थान आहे.

8. भारताच्या परराष्ट्र धोरणाचे मुख्य वैशिष्ट्य हे जागतिक शांतता निर्माण करणे हे आहे.

भारताच्या परराष्ट्र धोरणाची तत्वे:-

भारताच्या परराष्ट्र धोरणाची तत्वे हे पुढील प्रमाणे आहे.

1. विश्वशांतीला प्राधान्य देणे
2. शांततामय सहजीवन व सहकार्याला प्राधान्य देणे
3. अलिसता टिकवून ठेवणे
4. साम्राज्यवाद व वंशवादाला विरोध करणे
5. पंचशील तत्वाचा स्वीकार करणे

परराष्ट्र धोरण निर्धारित करणारे घटक:-

परराष्ट्र धोरणाची आवश्यकता निर्मिती व तत्वप्रणाली आखण्यात आणि अंमलबजावणी करण्यासाठी अंतर्गत निर्णायक घटक व बाह्य निर्णायक घटक यांचा प्रभाव पळत असतो

अंतर्गत निर्णायक घटक:-

1. आकार आणि भौगोलिक परिस्थिती:-

राष्ट्र राज्याच्या भौगोलिक आकाराचा परराष्ट्र धोरणावर स्वाभाविक परिणाम होतो. सर्वसाधारणात त्यांचा दरारा जास्त असतो. यांचे तीन कारणे आहे.

- 1) मोठ्या भौगोलिक क्षेत्रफळामुळे जास्त नैसर्गिक साधन संपत्ती राष्ट्राच्या वाटेस येऊ शकते
- 2) वाढत्या लोकसंख्येच्या गरजा भागवण्यासाठी विस्तृत क्षेत्रफळ उपयोगी येऊ शकते.
- 3) मोठ्या भूप्रदेशावर ताबा मिडवणे शत्रू राष्ट्रांना कठीण असल्याने आकाराने मोठी राष्ट्रे अपराजित राहू शकतात.

2. इतिहास व सांस्कृतिक वसा:-

ऐतीहासिक अनुभव आणि सांस्कृतिक परंपरा यांचा राष्ट्राच्या परराष्ट्र धोरणावर प्रभाव पडलेला असतो. एकसंघ संस्कृती आणि देशातील सर्व भागाचे समान ऐतीहासिक अनुभव असतील तर त्या राष्ट्राला परराष्ट्र धोरण आखणे सोपे जाते.

3. आर्थिक आणि तंत्रज्ञानाचा विकास:-

आर्थिक विकास आणि तंत्रज्ञानातील प्रगती या एकाच नाण्याच्या दोन बाजू आहे. औद्योगिक विकासातून आर्थिकदृष्ट्या संपन्न झालेले देश आधुनिक तंत्रज्ञान विकसित करण्यात देखील इतरांच्या तुलनेत खूप पुढे आहे.

4. लष्करी सूसज्यता:-

इतर राष्ट्रांनी किंवा बाह्यशक्तींनी सशस्त्र आक्रमण केल्यास त्यास सडेतोड उत्तर देत देशाच्या सीमांचे रक्षण करण्याचा राष्ट्रीय सामर्थ्याचा राष्ट्राच्या परराष्ट्र धोरणावर चांगला किंवा वाईट परिणाम होतो. या बाबतीत देशाचे ल" करी सामर्थ्य जेवढे जास्त बलवान तेवढे देशाचे परराष्ट्र धोरण चांगले समजले जात

5. सामाजिक संरचना:-

राष्ट्राच्या सामाजिक संरचनेचा परराष्ट्र धोरणावर दीर्घकाळात दूरगामी परिणाम होऊ शकतो. म्हणजे एखाद्या देशाची सामाजिक संरचना ही एकजिनसी आहे की वीवीधतेची आहे हे ठरविण्याची परिणामे निश्चित

नाही. एकजिनसी संरचनेत एकात्मताही जास्त असते तर वीवीधतेमध्ये राष्ट्रीय एकात्मता ही सामाजिक संरचनेत कमी असते.

6. राष्ट्राचे नेतृत्व:-

परराष्ट्र धोरण निर्धारित करण्यात देशाच्या नुतत्वाची भूमिका महत्वपूर्ण असते. राजव्यवस्थेतील प्रक्रिया प्रणाली आणि सामाजिक संरचना व राष्ट्रीय सामर्थ या सर्वांची परराष्ट्र धोरण विकसित होण्यात महत्वाची भूमिका असते. तरी पण संकटाच्या काळात आणि पेच प्रसंगी राष्ट्राच्या नुतत्वाने घेतलल्या निर्णयाची परराष्ट्र धोरणावर एक वेगळी प्रतिमा तयार होते.

बाह्ये निर्णयिक घटक:-

1. जागतिक परिस्थिती:-

विशिष्ट काळातील जागतिक परीस्थीनुसार राष्ट्राच्या परराष्ट्र धोरणात लघुकालीन ते दीर्घकालीन बदल घडत असतात. जागतिक राजकारणाच्या संरचनेत आपआपल्या राष्ट्राच्या हिताचे रक्षण करणारया उद्देशाने परराष्ट्र धोरणाची पूर्णचर्चा करणात येते.

2. शत्रू पक्षाचे लष्करी सामर्थ:-

जागतिक राजकारणात ' आंतरात्म्य सहजीवनाचे एखादया राष्ट्राचे ध्येय जरी असले तरी इतर देशाचा विशेषता शेजारी देशाचा किंवा वैचारिक दृष्ट्या विरोधात असलेल्या देशांचा प्रतिसाद अनुकूलच असे नाही. म्हणून राष्ट्रीय हिताचे रक्षण करण्याचे आव्हान परराष्ट्र धोरणापुढे उभे राहते.

3. अलिप्तवादी चळवळ:-

अलिप्तवादी चळवळीवर भारताची फार मोठी छाप आहे. या चळवळी आंतरराष्ट्रीय राजकारणातील महासत्तांच्या संघर्षाची पार्श्वभूमी लाभली होती. विसाव्या शतकातील आंतरराष्ट्रीय परीस्थितीमुळे भारताला आपल्या परराष्ट्र धोरणात अलिप्तवादी चळवळ मजबूत करण्यावर भार दयावा लागला.

4. शेजारी देशाची नीती:-

आपल्या देशाच्या परराष्ट्र धोरणावर शेजारी देशांच्या नीतीचा प्रभाव पडला आहे. म्हणजेच भारताच्या परराष्ट्र धोरणाची आखणी करताना आपल्या शेजारी राष्ट्राच्या नीतीचीही दखल घ्यावी लागते.

5. आंतरराष्ट्रीय संघटना:-

जगात आंतरराष्ट्रीय शांतता प्रस्थापित करण्यासाठी व आंतरराष्ट्रीय पातळीवर शांततेला पोषक वातावरण तयार करण्यासाठी आंतरराष्ट्रीय संघटना परराष्ट्र धोरणाच्या माध्येमातून मदत करीत असतात.

संशोधनाचे विषयावे महत्व:-

1. परराष्ट्र धोरणाची संकल्पना समजून घेऊन भारतीय धोरणाचा अभ्यास करणे.
2. परराष्ट्र धोरणाची आवश्यकता व गरज लक्षात घेऊन भारतीय धोरणाचा अभ्यास करणे.
3. भारतीय परराष्ट्र धोरणाच्या उद्देशाचा अभ्यास करणे.
4. भारतीय परराष्ट्र धोरणाच्या निर्धारित घटकाचा अभ्यास करणे.

5. भारतीय परराष्ट्र धोरणामुळे राष्ट्रीय हित व शक्तीत झालेल्या वाढीचा अभ्यास करणे.
6. भारतीय परराष्ट्र धोरणाचा आंतरराष्ट्रीय राजकारणावर झालेल्या प्रभावाचा अभ्यास करणे.
7. परराष्ट्र धोरणामुळे शेजारी व इतर देशासोबतच्या संबंधाचा अभ्यास करणे.

संशोधनाच्या पद्धती:-

भारताच्या परराष्ट्र धोरणाची आवश्यकता व निर्मिती या विषयाच्या अनुसंधाने माहिती संकलन करीत असताना संशोधनाच्या खालील पद्धतीचा अवलंब केला जाईल.

1. संख्यात्मक व गुणात्मक संशोधन पद्धती.
2. ऐतिहासिक संशोधन पद्धती.
3. वर्णनात्मक संशोधन पद्धती.
4. विक्षेपणात्मक संशोधन पद्धती

तथ्य संकलन:-

अप्राथमिक स्रोत:-

प्रस्तुत संशोधनात तथ्य संकलन करण्यासाठी खालील माध्येमाचा वापर करण्यात येईल.

1. मुलाखत
2. प्रश्नावली
3. निरीक्षण
4. ग्रंथालयाचा वापर इ.

ब द्वितीय स्रोत:-

प्रस्तुत संशोधनात तथ्य संकलन करण्यासाठी पुढील माध्येमाचा वापर करण्यात येईल.

1. संदर्भ ग्रंथ
2. अहवाल
3. दस्तावेज
4. शोध पत्रिका
5. नियतकालिके
6. वर्तमानपत्रे
7. इंटरनेट इ.

संशोधनाची गृहीतकत्ये:-

“भारताच्या परराष्ट्र धोरणाची आवश्यकता व निर्मिती” या विषयाचे अध्येयन करणासाठी खालील गृहीतकत्ये निश्चित केले आहे.

1. जागतिक पातळीवर भारताच्या परराष्ट्र धोरणाची आवश्यकता व निर्मिती यांचा प्रभाव पडला.
2. जागतिक पातळीवर भारताच्या परराष्ट्र धोरणाच्या निर्धारित घटकाचा प्रभाव पडला.
3. भारताच्या परराष्ट्र धोरणामुळे जागतिक पातळीवर भारताला मान सन्मान व प्रतिष्ठा मिळाली.
4. भारतीय परराष्ट्र धोरणाचा आंतरराष्ट्रीय राजकारणावर प्रभाव पडला.
5. भारताच्या परराष्ट्र धोरणामुळे अनेक देशाबरोबर भारताने मैत्री व सहकार्याचे संबंध निर्माण झाले.
6. भारताच्या परराष्ट्र धोरणामुळे देशाच्या राष्ट्रीय हित व शक्तीत वाढझाली.
7. भारताच्या परराष्ट्र धोरणाला नवीन दिशा प्राप्त होऊन धोरणाची व्याप्ती वाढली.

संशोधन विषयाची मर्यादा:-

प्रस्तुत संशोधन कार्यात वस्तूनिष्ठता येण्यासाठी व संशोधन वास्तवप्रत होण्यासाठी संशोधनाचे क्षेत्र निश्चित करावे लागते. संशोधनाचे मर्यादित क्षेत्र हे संशोधकास वास्तवप्रत पोहचवते म्हणून शोधनिबंधात संशोधनाच्या कार्यक्षेत्राला काही मर्यादा आहेत. म्हणून भारतीय परराष्ट्र धोरणाच्या ऐतिहासिक पार्श्वभूमीचा थोडक्यात आढावा घेण्यास आला. तसेच हा विषय परराष्ट्र धोरणापुरताच मर्यादित राहील. म्हणून या संशोधनात भारताच्या परराष्ट्र धोरणाची आवश्यकता आणि निर्मितीचा अभ्यास केला जाणार आहे. संशोधन कार्यात सुटसुटीत मांडणी व विषयातील नेमकेपणामुळे संशोधनाची दिशा स्पष्ट व्हावी म्हणून संशोधन वि० याची मर्यादा ठरविली आहे.

निष्कर्ष:-

आधुनिक काळात प्रत्येक देशाला आपआपल्या राष्ट्राहिताचे रक्षण आणि संवर्धन करणासाठी परराष्ट्र धोरणाची आवश्यकता आणि निर्मितीची आवश्यकता निर्माण झाली. आजच्या आधुनिक काळात परराष्ट्र धोरणात सातत्य व सुसंगतता राखण्यासाठी देशाच्या नागरीकामध्ये स्वीकार्यता व मान्यता मिळणे आवश्यक आहे. प्रत्येक राष्ट्राला आपल्या राष्ट्र हिताच्या पुर्ततेसाठी आंतरराष्ट्रीय संबंध निर्माण करावे लागते. परराष्ट्र धोरण हे राजकीय, आर्थिक, सामाजिक, व ऐतिहासिक बाबीसाठी निर्मित करावे लागते. देशाच्या निर्मितीशी संबंधीत ऐतिहासिक घडामोडी राष्ट्रनिर्मितीचे वैचारिक

तत्व आणि देशाच्या हित व गरजा राजकीय परिस्थिती भौगोलिक स्थान आणि सांस्कृतिक जडणघडण यांच्या माध्येमातून परराष्ट्र धोरणाला आवश्यकता व निर्मिती प्राप्त होते.

संदर्भसूची:-

1. प्रशांत अमतकर, आंतरराष्ट्रीय संबंध, कैलास प्रकाशन औरंगाबाद -2010
2. वसंत रायपूरकर, आंतरराष्ट्रीय संबंध, मंगेश प्रकाशन नागपूर -2008
3. K. P. MISHRA, Studies In India, s Foreign Policy, Vikas Publications, New Delhi. - 1969
4. J. Bandyopadhyaya, The Making of India, s Foreign Policy, Allied Publishers Pvt. Ltd, New Delhi - 2003
5. डॉ. संज्योत आपटे, भारत आणि जग (नागरिकशास्त्र आणि प्रकाशन) पाठ्यपुस्तक निर्मिती मंडळ प्रभादेवी मुंबई-2009
6. InternetIndian Foreign Policy
7. जे. एन. दिक्षित, भारत की विदेश निती, प्रभात प्रकाशन नई दिल्ली -2018